

MEHMET SOLAK

SÖZ-YAZI-SEMBOL SARMALINDA SÖZ-LÜ KÜLTÜRDEN SÖZ-SÜZ KÜLTÜRE...

Malum, önce söz vardı; yani ses. O vakit insanlar, ses odaklı dil ile iletişim kurar, bunu yaparken de sesle yetinmeyip bütün duyularını, hatta tümüyle bedenlerini iletişime dahil ederlerdi. Son derece zengin olan bu iletişim biçimine hakim olan dildi elbette; ama dili duyulur kılan seslerdi asıl olan.

Seslerin birlikteliğiyle oluşan sözler/kelimeler, her ne kadar gözle görülen nesnelere temsil etseler de, sadece ve sadece sesteki ibarettir. Sesler ve kelimeler öncelikle, hatırlanabilen dil birlikleridir, yani arayıp bulacağınız sabit bir yerleri yoktur aslında. Sözün ne bir odak noktası vardır ne bir izi ne de yörüngesi. Kelime/söz, tek başına bir olay; sesler, bu olayın temel öğeleridir. Bir başka deyişle; ses varsa kelime vardır, kelime varsa olay... Çünkü ses, yok olurken aynı anda varlık kazanan bir olgudur. Ses, durdurulamaz ve üzerinde hakimiyet kurulamaz. Çünkü özünde geçicidir, duyulduğu an kaybolmuştur zaten. Bu yüzden her ses ve bu sese dayalı her söylem dinamiktir. Bu dinamizm, hatırlamayı sürekli canlı tutar. Zira bilmenin temeli de hatırlamadır. Hatırlamayı kolaylaştırmanın en kolay yolu ise; kalıp sözler, tekrarlar ve tektip nitelemelerdir. Kaldı ki, daha ağızdan çıkarken yok olan söz için, zihin dışında başka bir koruyucu da bulunmamaktadır. O halde zihin, hem yavaş ilerlemek hem de konuyu odak noktasına yakın tutmak zorundadır. Bunu başarmanın bol tekrarlı, kalıp söyleyişli ve tektip nitelemeli dil dökmekten başka bir yolu yoktur. Bu yüzden ağız ve hitabet niteliklidir sözlü kültür.

Sözlü kültürde bilmek, bilen ile bilinen arasındaki özdeşleşmenin farkına varmaktır. Sözlü zihnin her türlü tanımlamaya uzak durması bundandır. Zira kelimeler; gerçek yaşam ortamında, o an anlam kazanır sözlü kültürde. Görüntü odaklı değil, eylem odaklıdır yani. Bu anlam kazanmaya çoğu kere, bedensel hareketler (jestler, mimikler), tonlamalar ve vurgulamalar da etkin bir şekilde katılır.

Sözlü kültür kişileri, daha az içine kapanık ama daha çok dışa, yani kendi dışında her şeye (topluma, doğaya...) açıktır. Zira sözlü iletişim/konuşma, insanları birleştirir, bütünleştirir. Çünkü ses/söz, insanın içine işler. Kutsal metinlerin ve duaların çoğunlukla sesli okunmasının bir sebebi de; Tanrı ile konuşma, Tanrının sesine/sözüne bir yankı olma isteğidir.

Ne var ki bu yankı, zaman içerisinde sözden yazıya dönüşür. Yazı, kelimeyi/sözü bir anda görsel boyuta hapseder. Çünkü, bilen'i bilinen'den ayırarak bilgiyi hem nesne(l)leştirir hem de kelimeyi sahip olduğu toplumsal boyuttan soyutlar. Bu bağlamda yazı, Ferdinand de Saussure'ün deyişiyle; "aynı anda hem faydalı hem yetersiz hem tehlikelidir." Faydalıdır, çünkü sözün, dolayısıyla bilginin varlığını salt hatırlamaya bağlı olmaktan ve hatırlanmadığında yok olup gitmekten kurtarır. Yetersizdir, çünkü düşünce ritmiktir tıpkı konuşma gibi. Kalıp sözlere dayanmayan düşünce, hayatini kaybeder, zira kalıp sözler düşüncenin özüdür. Tehlikelidir, çünkü McLuhan'ın deyişiyle "iletişim aracı, iletinin kendisi" olmaya teşnedir.

Sözlü zihnin yapısı, yazının keşfiyle hemen silinmemiş, matbaanın icadıyla zaman içerisinde değişmiştir. Sözlü geleneğin kendine özgü zihin işleyişinden doğan üstün boyutlu

kişiler/kahramanlar (yani tipler), matbaanın icadından çok sonra, abartılı-idealize edilmiş, kişiliklerinden sıyrılarak gündelik insan yaşamına uygun bir hale dönüşmüşlerdir.

Yazı, başlangıçta her ne kadar konuşur gibi yazılmış ve yazarlar metinlerini topluluk karşısında sesli okumuşlarsa da, insan bilincini en çok değiştiren buluştur. Çünkü yazı, nihayetinde bir teknolojidir. Teknolojik olması sebebiyle araç-gereç kullanımı zorunludur. Yazı, Ferdinand de Saussure'ün dediği gibi; "konuşmayı tamamlayıcı bir parçadan ibaret" yani konuşmaya bir ek olsaydı eğer; konuşmayı sözlü ve işitsel duyudan çıkarıp yeni bir duyu dünyasına, görme duyusuna, bağlayarak hem konuşma hem de düşünme biçimini dönüştürür müydü acaba?

Sözlü kültürden (yani konuşma dilinden), yazılı kültüre (yani yazı diline) geçiş, sestem görsele (harfe) geçiş demek olduğundan, gerek yazılı gerekse basılı kelimelerin birer nesneye dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar, yazının ve matbaanın icadından sonra bile, görüntüden ziyade işitilen ses, bir süre etkinliğini ve üstünlüğünü korumuşsa da zamanla bu etkinlik ve üstünlük yok olmuştur. İlk basılan kitaplarda, kelime birimlerinin görsel bakımdan tanzim edilmemiş olması, harflerin büyük-küçük kullanımlarındaki özensizlik, özel isimlerin bölünmesi... gibi düzensizlikler, ileriki zamanlarda görülmeyecek estetik kusurlardır. Zira bugün için, basılı birimlerin her biri görsel nesnedir. Oysa eskiden kelime, görüntüsüyle değil sesiyle vardı. Zira matbaa öncesi elyazmalarında kelimeler ya bitişik yazılıyor ya da aralarında çok az boşluk bırakılıyordu. Ayrıca sayfa kenarlarında boşluklar bırakılarak, okuyucunun sorularını, şerhlerini... eklemesiyle, metne dahil olması da sağlanıyordu. Ancak matbaa, kısa sürede, hem düşünme hem de anlatma biçimine hükmederek yazının başlattığı lâkin yeterince pekiştiremediği görsel üstünlüğü tamamen ele geçirmiştir. Yazıyla, ses dünyasından görsel mekâna taşınan kelimeler; matbaayla, o mekâna hapsolmüştür. Bu hapsoluş, kelimenin teknoloji vasıtasıyla denetlenmesini ve giderek standartlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Kelime, kaçınılmaz olarak işaret'e dönüşmüştür. İşaret, şeksiz şüphesiz, bir görüntü dilidir. Zira harfler, her ne kadar, okurun hayal gücünde var olan sesleri karşılarsalar da, sonuç itibarıyla kulakla değil; sınırlı bir görsel mekânla etkileşim halindedir.

Kelimenin, görsel öğeleriyle (gösteren) yine görsel bir görüntüyü (gösterilen) çağrıştıran işaret (gösterge) durumuna indirgenmesi ve haliyle asıl gerçeklik dışında sanal gerçeklik bağlamında yeniden tanımlanması, yazıyı tam anlamıyla metalaştırmıştır. Walter J. Ong'un deyişiyile; "Kelimeleri insanlar arası etkileşimden kaynaklanan ses dünyasındaki köklerinden koparıp görsel yüzeye kapatan ve bilginin yönlendirilmesi için görsel yüzeyi başka biçimlerde de kullanan matbaa, insanların bilinç ve bilinçdışı kaynaklarını giderek daha nesnemesi, kişisellikten uzak ve dinsel açıdan tarafsız görmelerine yol açmıştır. Matbaa, aynı zamanda zihnin sahip olduğu 'şeyler'i, hareketsiz bir zihinsel mekânda koruyormuş gibi algılanmasına da yol açmıştır."

Ong'a göre; "Matbaayla birlikte, konuşma ve tartışma temelli eğitim yerine, olgu veya olgu benzeri gerçeklerin soru-yanıt şeklinde sunulduğu, konudan bir milim uzaklaşmadan konuların dümdüz, açık seçik, kuru kuru açıklanıp kolay ezberlenebildiği ders kitaplı eğitime geçilmiştir. Hâlbuki sözlü kültürün ve sözlü gelenek ağırlıklı kültürün kolay hatırlanan deyişleri, kuru açıklamalı olgular değil, vecizemsi değişik düşünceleri ve deneyimleri yansıtan ve söylendi mi dinleyicinin eksik bulup kendi görüşünü ekleyebildiği, yorum ve tamamlamalara açık atasözlemsü deyişlerdir."

Sözlü kültür sonrasında, önce yazıyla sonra da matbaa ile mekâna sınımsız bağlanan ve ‘düzgün yaz(ıl)ma’ kaygısından uzak olmayan kelime; elektronik teknoloji ile mekânsal bağlamda ‘anlık’ kılınarak bu kaygının prangalarından kurtarılmıştır. Tabiri caizse; elektronik teknoloji (radyo, televizyon, telefon, kayıt cihazları, internet) sayesinde, yazının ve matbaanın tahakkümünden kurtulan söz/kelime, yeni bir döneme adım atmıştır. Bu dönem Walter J. Ong’un deyişiyle “İkincil Sözlü Kültür” dönemidir.

Ong; “İkincil sözlü kültür, birincile hem çok benzer hem de hiç benzemez. Yazı ve matbaa okumakta oldukları metni anlamaları için insanları yalnız kılıyorsa, birincil ve ikincil sözlü kültürler de dinleyiciler arasında güçlü bir grup bilinci yaratırlar. Ancak ikincil sözlü kültürün, grup bilinciyle bir araya getirdiği dinleyici topluluğu, birincil sözlü kültürdekenden kat kat geniş bir kitledir. McLuhan’ın deyişiyle bir ‘dünya köyü’dür. Yazıdan önce insanlar, grup bilincini başka bir seçenekleri olmadığı için geliştirmişlerdir. Bugün ise grup bilincimizi bilinçli olarak planlamaktayız. Birey, birey olarak topluma duyarlı olması gerektiğini hissediyor. Birincil sözlü kültür insanı, kendi içine dönme şansı pek olmadığından dışa dönükken, bizler yeterince içe dönük olduğumuz için artık dışa dönüyoruz. Aynı şekilde birincil sözlü kültürde insan, yazının getirdiği çözümlemeli düşünce imkanından yoksun olduğundan içinden geldiği gibi hareket ederken ikincil sözlü kültürde çözümlemeli düşünce sonucu ‘kendiliğindenciliğin’ yararlı bir nitelik olduğuna karar vermiş bulunmaktayız.” dese de, bahsettiği benzerlikler sebebiyle, yeni bir sözlü kültür - ikincil sözlü kültür-dönemini yaşayıp yaşamadığımız tartışmaya epey açık sanırım.

Evet, sözlü kültür döneminde kelimeler, sesli bir varoluşa sahiptiler. Zamana odaklı bu sesli varoluş, yazıyla mekana bağımlı bir hapsoluşa dönüşmüştür. Çünkü yazılı ve/ya basılı harflere dönüşen kelime, kaçınılmaz olarak nesneleşerek yalnızca bir gösterge halini almıştır. Böylelikle zamansallıktan hızla uzaklaşarak mekânsal bir görüntüye dönüşmüş, en sonunda da; ‘dijital kültür’ yahut ‘elektronik/teknolojik kültür’ sayesinde, görüntünün akıbetine maruz kalarak adeta yok olmuş, dünyamızdan çekilmiştir.

Başlangıçta, ‘iyi’ söyleyişiyle (ve elbette jest-mimik-vurgu-tonlama takviyesiyle) bilinen ve söylenen kelime, zamanla ‘i’-‘y’-‘i’ sesbirimleriyle bir gösterge halini almış, farklı bağlamlarla yeni anlamlar kazanmış ve yeni kurallara muhatap olmuş, cümle başında başka, ortasında başka yazılmış, büyümüş, küçülmüş, pek çok öznel tasarrufa maruz kalmış, nihayetinde hem ses hem bağlam/anlam eksilmesiyle ‘ii’ye, yani işaretten de öte, yalnızca muhataplarının anlayabileceği bir şifreye dönüşmüştür. ‘Selam’ın ‘slm’ye hatta ‘s’ye dönüşmesi de ‘iyi’nin durumundan farklı değildir. Bazen ünlüler yazılmazken bazen ünsüzler yazılmıyor veya beş harflik bir kelime tek bir harfe indirgenebiliyor. Ölçüt, kural hak getire. Kısacası, isteyeninin istediği gibi yazdığı bir dijital/teknolojik kültür dönemini yaşamaktayız. Bu durumun, hız çağını yaşıyor olmamızla bir ilgisi var mıdır; yahut Ong’un isimlendirmesiyle, ikincil sözlü kültür dönemine mi girdik bilinmez ama, “grup bilinci” ve “çözümlemeli düşünce” ve “kendiliğincelik” ile beslenmese de; grup taassubu ve jargonuyla tahrif edilen dilin (sözün, kelimenin), ‘kendincelik’ ile perişan edildiği muhakkak. Buna bir de, sözlü kültürden ödünç alınan kalıp sözler, tekrarlar ve tektipçi kahramanlaştırma refleksini ve görsel efekt imkânlarını da eklerseniz, varın siz düşünün hal-i pür-melâlimizi. Kendi kişiliğini ve kimliğini yok etme pahasına isminin önüne kurumsal bir kimlik ekleyerek T.C. Hsn gibi bir hilkat garibesine bürünmenin ya da duygusunu ifade edebileceği pek çok kelime/söz varken ikonlardan, smileylerden, emojilerden ve kimi noktalama işaretlerinin birlikteliği ile oluşturulan sembollerden medet ummanın

açıklamasını başka nasıl yapabiliriz ki? Bir de, sırf sesbirimi benzerliği sebebiyle olsa gerek, kelimeyi rakamlı ('yediler' çekimli eylemini '7ler' biçiminde) yazma garabeti var! İşte bu, hepten duyarsızlık örneği...

Hız mı dediniz? Duygusunu ifade edecek kelimedenden/sözden ve o kelimeyi/sözü muhafaza eden zaman ve mekân dağarcığından yoksun bir insanın, hız'la bir ilgisi olabilir mi acaba? Doğrusu emin değilim. Ama, noktalama işaretlerinin nerede, nasıl kullanılacağını bilmeden, aynı noktalama işaretlerinden duygu, düşünce, durum... karşılığı semboller (şekiller) üreterek; sözü, hem işitsel ses varlığından hem de görsel yazı(m) varlığından soyutlamak ve çıplak görüntüye dönüştürmek becerisini bizlere bahşedenin dijital kültür olduğundan eminim. Lâkin, mağara duvarlarında ve kayalarda bugünlere kadar ulaşan eski zaman sembolleri gibi, ışıklı ekranda anlık var olan ve her an yok olmaya hazır yeni zaman sembollerinden de, bizden asırlar sonrasına bir iz kalabilecek mi acaba? Dahası, birileri çıkıp sosyal medya denen dijital/teknolojik dedikodu ortamında; kim, kime ne demiş diye şifre çözümlemesi yapmaya yeltenir mi dersiniz?

Beklemekten başka çaremiz yok. Bekleyip göreceğiz.

Kaynakça:

Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknolojileşmesi*, Metis Yayınları, İstanbul 2003